

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเกษตรพันธะสัญญากับความมั่นคงทางรายได้ของเกษตรกรนี้ ได้มีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนที่เป็นแนวคิดทฤษฎี และการศึกษาเชิงประจักษ์ทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ ดังนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎี

แนวคิดเกี่ยวกับการทำเกษตรพันธะสัญญามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับแนวคิดต่างๆ อยู่หลายประการ ที่เกี่ยวกับระบบการผลิตทางการเกษตรโดยภาพรวม อาทิ เงื่อนไขสัญญาของการทำเกษตรพันธะสัญญาที่มีขึ้นระหว่างบริษัทและเกษตรกร ความไม่เท่าเทียมกันของข้อมูลข่าวสารที่ทั้งสองฝ่ายได้รับ รวมทั้งความเสี่ยงและการจัดการความเสี่ยง เป็นต้น ซึ่งจากแนวคิดต่างๆ ดังกล่าว จะทำให้เห็นว่าอาจนำไปสู่การเกิดช่องว่างต่างๆ ในทางปฏิบัติตามมาได้ ดังนี้

1) แนวคิดเกี่ยวกับการทำเกษตรพันธะสัญญา

เกษตรพันธะสัญญา (Contract Farming) เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีการจัดการร่วมกันระหว่างผู้ประกอบการหรือบริษัทผู้รับซื้อผลผลิตกับผู้ผลิตหรือเกษตรกร ซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน และ แรงงาน เป็นต้น ขณะที่บริษัทผู้รับซื้อผลผลิตจะให้การสนับสนุนเรื่องของทุน พันธุ์พืช/สัตว์ และเป็นที่ปรึกษาในด้านการผลิตรวมทั้งเทคโนโลยีการผลิต โดยที่ทั้ง 2 ฝ่ายจะตกลงทำสัญญาระหว่างกันเกี่ยวกับ ราคา ปริมาณและคุณภาพของผลผลิต รวมทั้งช่วงเวลาที่รับซื้อไว้ล่วงหน้าก่อนที่จะมีการผลิตเกิดขึ้น ทั้งนี้เกษตรพันธะสัญญามีหลายรูปแบบที่นำมาใช้โดยบริษัทเอกชนที่สำคัญประกอบด้วย 1) การประกันรายได้ 2) การประกันราคา และ 3) การประกันตลาด ซึ่งแต่ละรูปแบบมีความแตกต่างกัน โดยการประกันรายได้เหมาะกับเกษตรกรที่ไม่มีประสบการณ์การผลิตและการตลาด ในกรณีนี้เกษตรกรทำหน้าที่เสมือนรับจ้างเลี้ยง ซึ่งรับความเสี่ยงต่ำและบริษัทจะเข้ามาดูแลใกล้ชิด เนื่องจากปัจจัยการผลิตที่ให้การสนับสนุนนั้นบริษัทเป็นผู้ลงทุนเอง ส่วนการประกันราคาเกษตรกรจะไม่มีความเสี่ยงเรื่องราคาและตลาด เพราะมีการตกลงในเรื่อง

ดังกล่าวไว้ล่วงหน้าแล้ว เกษตรกรมีบทบาทเป็นผู้ร่วมทุนเพราะต้นทุนปัจจัยการผลิตที่ได้รับมาจะถูกหักเป็นค่าใช้จ่ายเมื่อมีการส่งมอบผลผลิต บริษัทจะชำระส่วนต่างของรายได้และค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในแต่ละรอบของการเลี้ยง และความผิดพลาดจากการเลี้ยงเกษตรกรต้องรับความเสี่ยงเอง สำหรับการประกันตลาดนั้น เกษตรกรเป็นผู้ลงทุนเองทั้งหมดโดยผลผลิตที่ได้มีตลาดรองรับที่แน่นอน อย่างไรก็ตามในกรณีนี้เกษตรกรต้องเสี่ยงกับราคาที่ผันผวนแต่ไม่ต้องทำตลาดเอง รวมทั้งรับความเสี่ยงต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการผลิตทั้งหมด ดังนั้นการประกันตลาดจึงเหมาะกับเกษตรกรที่มีความชำนาญและประสบการณ์สูงจึงจะประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตามรูปแบบการประกันตลาดนี้ก็ให้ผลตอบแทนสูงกว่าแบบอื่น อันเป็นไปตามหลักการลงทุนที่ว่า ความเสี่ยงสูง ผลตอบแทนก็ย่อมสูง หรือ high risk, high return นั่นเอง

ภาพที่ 2.1 รูปแบบเกษตรพันธะสัญญา

ในทางทฤษฎีเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าการทำเกษตรพันธะสัญญาจะส่งผลดีต่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นบริษัทที่สามารถขยายกำลังการผลิตในปริมาณมาก ได้รับสินค้าตามมาตรฐานที่ต้องการผ่านการควบคุมคุณภาพและปัจจัยการผลิต ส่วนเกษตรกรเองก็ได้ประโยชน์จากการเข้าสู่อาชีพโดยใช้เงินทุนต่ำ ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีและได้รับวัตถุดิบที่มีคุณภาพ รวมทั้งมีตลาดรองรับจากระบบการประกันราคาซื้อขายที่แน่นอน นำไปสู่การพัฒนาภาคเกษตรที่เป็นระบบ มี

การจ้างงานเพิ่มขึ้น และนำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามตัวแปรสำคัญประการหนึ่งคือ เงื่อนไขสัญญาในการทำเกษตรพันธะสัญญา จะส่งผลโดยตรงกับผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบเกษตรพันธะสัญญาว่าจะได้รับประโยชน์มากน้อยเพียงใด มีความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างคู่สัญญาหรือไม่ ในเรื่องของภาระ ความเสี่ยงและผลตอบแทนที่ได้รับ รวมทั้งอำนาจในการต่อรอง โดยทั่วไปเงื่อนไขสัญญามักประกอบด้วยประเด็นสำคัญต่างๆ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 2.1 เงื่อนไขสัญญาของการทำเกษตรพันธะสัญญา

เงื่อนไขสัญญา	สาระสำคัญ
1. การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน	<ul style="list-style-type: none"> -ใครเป็นผู้รับผิดชอบลงทุนในอาคาร และอุปกรณ์ต่างๆ - แหล่งเงินทุนมาจากที่ใด - เงื่อนไขการกู้ยืม เช่น อัตราดอกเบี้ย ระยะเวลาการชำระคืน - สัดส่วนการร่วมทุนระหว่างบริษัทผู้รับซื้อและเกษตรกร
2. กระบวนการผลิต	<ul style="list-style-type: none"> - สถานที่และสุขอนามัย - ปุ๋ย อาหารสัตว์และปริมาณที่ใช้ - พันธุ์พืชหรือแม่พันธุ์สัตว์ - ผู้รับผิดชอบต้นทุนที่เกิดขึ้น - การประกันการผันผวนของราคา
3. เทคโนโลยีการผลิต	<ul style="list-style-type: none"> - เทคโนโลยีการผลิตที่ใช้ - นำเทคโนโลยีการผลิตมาจากที่ไหน - การอบรมถ่ายทอดความรู้และทักษะด้านการผลิตและการจัดการ
4. การขนส่ง	<ul style="list-style-type: none"> - วิธีการจัดส่ง - เวลารับ-ส่ง - จำนวนครั้ง - บรรจุภัณฑ์
5. การรับซื้อ	<ul style="list-style-type: none"> - แหล่งที่มาของผลผลิต - ผู้รับผิดชอบต้นทุนและเงื่อนไขการชำระต้นทุน กรณีที่เกษตรกรเป็นผู้รับผิดชอบ - การประกันการผันผวนของราคาค่าต้นทุน
6. ราคารับซื้อ	<ul style="list-style-type: none"> - ราคาตลาด

	<ul style="list-style-type: none"> - ราคาคงที่ - กำหนดราคารับซื้อสูงสุด-ต่ำสุด - ราคารับซื้อผูกเงื่อนโซ่กับคุณภาพผลผลิต - การประกันราคา
7. ปริมาณรับซื้อ	<ul style="list-style-type: none"> - จำนวนที่ต้องการรับซื้อ - แบ่งเป็นรับซื้อกี่ครั้ง
8. คุณภาพผลผลิต	<ul style="list-style-type: none"> - กำหนดคุณลักษณะของผลผลิต - ขนาด / น้ำหนัก
9. การประกันความเสี่ยง	<ul style="list-style-type: none"> - ใครรับภาระความสูญเสีย - มีการประกันภัยหรือไม่ - การเปลี่ยนแปลงเงื่อนโซ่ของสัญญา - การประกันรายได้/สร้างความมั่นคงทางรายได้ผ่าน Value Chain

โดยหลักการแล้วเกษตรกรพันธะสัญญาน่าจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งบริษัทผู้รับซื้อผลผลิตและเกษตรกรดังกล่าวข้างต้น อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติยังคงมีปัจจัยหลายประการที่ทำให้ไม่บรรลุผลตามที่กล่าว ส่วนหนึ่งมาจากข้อตกลงระหว่างเกษตรกรและบริษัทผู้รับซื้อ ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกร และชุมชน สามารถส่งผลกระทบต่อทั้งทางเชิงบวกในการสร้างงานให้ชุมชนและเปิดช่องทางการตลาด แต่ขณะเดียวกันก็ถูกกล่าวขานอยู่บ่อยครั้งในความไม่เป็นธรรม และเพิ่มหนี้สินให้กับเกษตรกรในเวลาเดียวกัน ดังนั้นการกำหนดเงื่อนโซ่สัญญา จึงเป็นหัวใจสำคัญของการบรรลุความสำเร็จในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

2) แนวคิดเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมกันของข้อมูล

ความไม่เท่าเทียมกันของข้อมูล (asymmetry Information) เกิดจากการที่ผู้ร่วมตลาดทุกคนสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ไม่เท่าเทียมกัน จะมีบุคคล/กลุ่มบุคคลหนึ่งทราบข้อมูลข่าวสารมากกว่าอีกบุคคล/กลุ่มบุคคลหนึ่ง มักเกิดขึ้นในตลาดแข่งขันไม่สมบูรณ์ การที่ตลาดใดตลาดหนึ่งมีปัญหาเหล่านี้มาก จะนำไปสู่ปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น ส่วนเกินทางเศรษฐศาสตร์ (economic surplus) ปัญหาที่ตลาดมีแต่สินค้าที่คุณภาพต่ำเพราะสินค้าที่มีคุณภาพดีไม่สามารถแข่งขันได้ต้องออกจากตลาดไป เป็นต้น

ความไม่เท่าเทียมกันของข้อมูลจะถูกนำมากล่าวถึงใน 2 ประเด็นที่สำคัญ คือ

1. การเลือกที่ผิดพลาด (adverse selection)

2. พฤติกรรมแอบแฝง (moral hazard)

การเลือกที่ผิดพลาด เป็นปัญหาที่เกิดจากผู้ร่วมตลาดทุกคนสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ไม่เท่าเทียมกัน และนำไปสู่การเลือกที่ผิดพลาด โดยจอร์จ อเคอร์ลอฟ (George Akerlof 1970) ได้เขียนบทความเรื่อง “The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism” ซึ่งนำเสนอเกี่ยวกับปัญหาของการมีข้อมูลไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายว่าจะเกิดปัญหาอะไรขึ้น โดยยกตัวอย่างของการขายรถยนต์มือสอง ได้เปรียบเทียบ Lemon หมายถึง ผลมะนาวที่มีรสเปรี้ยว หรือ ของคุณภาพไม่ดี ขณะที่เปรียบเทียบ ลูกพีช (Peach) ที่มีรสหวานเป็นของคุณภาพดี โดยเขาอธิบายว่าถ้าหากผู้ซื้อไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับรถยนต์มือสองที่สมบูรณ์ย่อมสามารถแยกได้ว่าคันไหนเป็น lemon และคันไหนเป็น peach อย่างไรก็ตามในโลกความจริงมักพบว่า ผู้รถยนต์มือสองไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะแยกได้ว่าอะไรคือ lemon ที่สภาพไม่ค่อยดี กับ peach ที่มีสภาพดีกว่า ทำให้เกิดการเลือกที่ผิดพลาดได้สินค้าที่คุณภาพไม่ดี

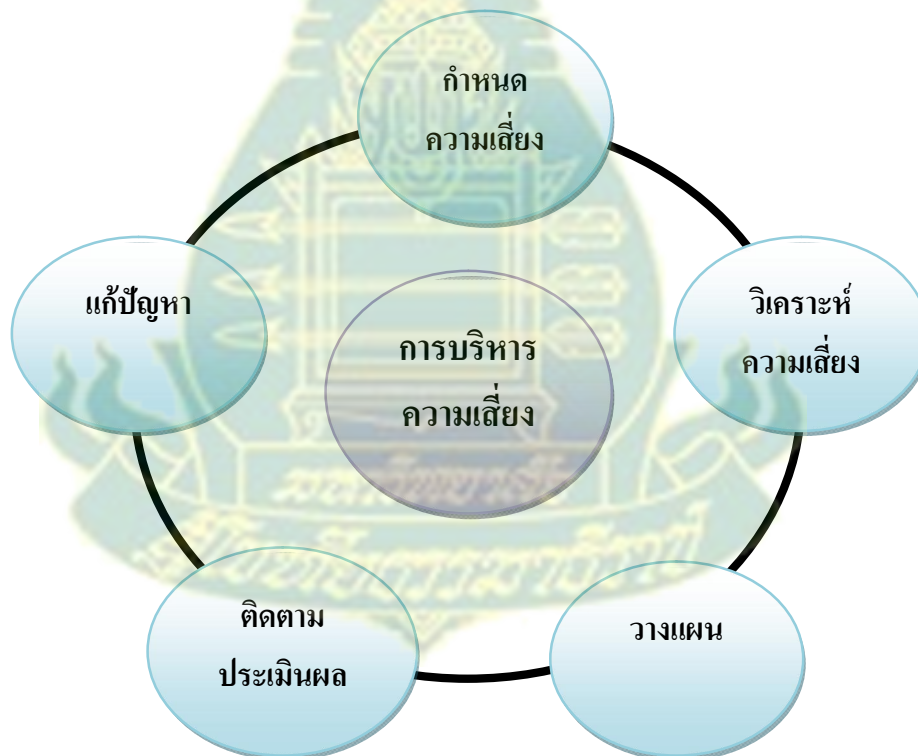
สำหรับการทำเกษตรพันธสัญญาระหว่างบริษัทผู้รับซื้อผลผลิตกับเกษตรกร มักเกิดปัญหาความไม่เท่าเทียมกันของข้อมูลนำไปสู่การเลือกที่ผิดพลาดได้เช่นกัน โดยเกษตรกรจะทราบข้อมูลในการผลิตและผลผลิตของตนมากกว่าบริษัทผู้รับซื้อ ดังนั้นบริษัทผู้รับซื้อจึงเกิดความเสี่ยงในการเลือกเกษตรกรที่จะมาร่วมสัญญา ในกรณีที่เลือกทำสัญญากับเกษตรกรที่มีคุณภาพด้อย ขาดประสบการณ์ ความชำนาญก็อาจนำไปสู่ความสูญเสีย หรือในบางกรณีเกษตรกรอาจขาดความรู้ความเข้าใจในรายละเอียดของสัญญาที่ทำกับบริษัท เป็นต้น

พฤติกรรมแอบแฝง เป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากได้ทำธุรกรรมไปแล้ว โดย เคนเนธ แอร์โรว์ (Kenneth Arrow) เป็นผู้นำคำนี้มาใช้ใน ค.ศ. 1963 ต่อมาก็มีผู้นำมาใช้กันแพร่หลาย โดยนำมาอธิบายกรณีการให้ความช่วยเหลือกับสถาบันการเงินที่มีปัญหาในสหรัฐอเมริกา และหากสถาบันการเงินมีความเชื่อว่า ทุกครั้งที่มีการรัฐบาลก็ต้องเข้ามาช่วยเหลือแน่นอนแล้ว สถาบันการเงินก็จะบริหารด้วยความไม่ระมัดระวัง เพราะเชื่อว่าหากมีการรัฐบาลก็ต้องเข้ามาช่วย สำหรับในเรื่องการทำเกษตรพันธสัญญา หลังจากทำสัญญาไปแล้วเกษตรกรเชื่อว่าผลผลิตที่ได้มีตลาดรองรับแน่นอนก็

อาจจะเลยไม่ระมัดระวังดูแลในการผลิตเท่าที่ควร หรือมีพฤติกรรมไม่ซื่อสัตย์ เช่น แอบนำผลผลิตไปจำหน่าย เป็นต้น ทำให้บริษัทผู้จ้างเลี้ยงได้รับความเสียหาย

3) แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความเสี่ยง

ความเสี่ยง คือ ความไม่แน่นอนของเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และก่อให้เกิดความเสียหาย ความเสี่ยงจึงเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาสำหรับธุรกิจ ดังนั้นกิจการต่างๆ จึงพยายามบริหารจัดการเพื่อลดความไม่แน่นอนหรือความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น การจัดการความเสี่ยง (Risk Management) จึงถูกกล่าวถึงมากขึ้นในระยะหลัง เพราะหากมีการบริหารจัดการในเรื่องความเสี่ยงได้ดีแล้วจะสามารถลดความเสียหายลงได้ ตามหลักการของการจัดการความเสี่ยงแล้วจะประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ คือ 1) การกำหนดความเสี่ยง 2) วิเคราะห์ความเสี่ยง 3) วางแผน 4) ติดตามประเมินผล และ 5) แก้ปัญหาเพื่อลดความเสี่ยง (ดูภาพที่ 2.2)

ที่มา: ดัดแปลงจาก <http://projectmanagementessentials.wordpress.com>

ภาพที่ 2.2 การจัดการความเสี่ยง

สำหรับการจัดการความเสี่ยงในเกษตรพันธะสัญญานั้น เป็นการบริหารจัดการในสายการผลิตทั้งหมดจนกระทั่งการนำสินค้าออกสู่ตลาด เพื่อให้เกิดความเสี่ยงต่ำที่สุดภายใต้ผลตอบแทนระดับหนึ่งที่สามารถยอมรับได้ ทั้งนี้ความเสี่ยงจะพิจารณาจากความไม่แน่นอนของรายได้ที่เกิดขึ้นนั่นเอง ซึ่งไม่สามารถคาดเดาได้ว่าจะเกิดขึ้นเมื่อใด และเมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นจะทำให้เกิดความเสียหาย โดยจะพิจารณาความเสี่ยงทั้ง 2 ฝ่าย คือ ความเสี่ยงของเกษตรกร และความเสี่ยงของบริษัทผู้รับซื้อจากการทำเกษตรพันธะสัญญา

1. ความเสี่ยงของเกษตรกรจากการทำการเกษตรพันธะสัญญา พอสรุปได้ดังนี้

- การผลิตสินค้าเกษตรมีความไม่แน่นอนจากปัจจัยภายนอกสูง เช่น การเกิดโรคระบาดในสัตว์
- เกษตรกรไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลในเรื่องปัจจัยการผลิต / เทคโนโลยีการผลิต ได้ดี
- เกษตรกรอาจไม่ได้รับการแจ้งรายละเอียดของสัญญา
- บริษัทเป็นฝ่ายกำหนดสัญญาและสามารถปรับเปลี่ยนสัญญาได้ตลอดเวลา โดยที่เกษตรกรต้องยอมรับสภาพ เนื่องจากไม่มีอำนาจต่อรอง
- ในบางครั้งเกษตรกรไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดราคา
- ขาดการดูแลสิ่งแวดล้อมและการจัดการของเสียในชุมชน
- ความเสี่ยงต่อสุขภาพของชุมชนจากปัญหาสิ่งแวดล้อมและมลพิษ
- เกษตรกรต้องเป็นผู้ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและอุปกรณ์การผลิต
- เกษตรกรต้องเป็นผู้ดูแลรักษาผลผลิต
- เกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงจากความผิดพลาดทางการผลิตเอง
- โดยทั่วไปเกษตรกรได้รับประกันความเสี่ยงในการผันผวนของราคาสินค้าแต่ไม่ได้รับประกันในส่วนของการผันผวนในราคาต้นทุนการผลิต

2. ความเสี่ยงของบริษัทผู้รับซื้อจากการทำการเกษตรพันธะสัญญา พอสรุปได้ดังนี้

- เกิดหนี้สูญจากการที่เกษตรกรไม่มีผลผลิตมาส่งมอบ
- การคัดเลือกเกษตรกรที่มาร่วมสัญญาผิดพลาดทำให้ได้คู่สัญญาที่คุณภาพด้อย
- ความเสี่ยงจากความผันผวนของราคาสินค้าเกษตรในตลาดโลก

- ความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐบาล

2.2 การศึกษาเชิงประจักษ์

2.2.1 เกษตรพันธะสัญญาในต่างประเทศ

การทำเกษตรพันธะสัญญามีขึ้นมานานแล้ว แม้ว่าประเทศต่างๆจะได้รับประสบการณ์ทั้งด้านบวกและด้านลบจากการทำเกษตรพันธะสัญญา อย่างไรก็ตามประเทศส่วนใหญ่ได้รับประสบการณ์ด้านบวกจากการทำเกษตรพันธะสัญญา โดยการทำเกษตรพันธะสัญญาเกิดขึ้นยุคแรกๆ ในประเทศกรีซและจีน โดยมีการทำสัญญาระหว่างกันของผู้เช่าที่ดินกับเจ้าของที่ดินเพื่อแบ่งปันผลผลิตที่เกิดจากการลงทุนร่วมกัน สำหรับการทำเกษตรพันธะสัญญาระหว่างบริษัทผู้รับซื้อผลผลิตกับเกษตรกรนั้นเริ่มขึ้นเมื่อศตวรรษที่ผ่านมา (Little and Watts 1994) เช่น การเข้าไปทำเกษตรพันธะสัญญาของประเทศญี่ปุ่นในไต้หวัน และการทำเกษตรพันธะสัญญาของประเทศสหรัฐอเมริกากับประเทศในแถบอเมริกากลาง เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าในระยะแรกของการทำเกษตรพันธะสัญญานั้นเป็นพวกพืชผลทางการเกษตรก่อน อาทิ บริษัทจำหน่ายเมล็ดพันธุ์พืชของยุโรปเข้าไปทำเกษตรพันธะสัญญาในประเทศสหรัฐอเมริกา (Prowse 2012) ในระยะต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การทำเกษตรพันธะสัญญาจึงได้ขยายขอบเขตออกไปในปศุสัตว์ เช่น การทำฟาร์มหมูในสหรัฐอเมริกา

หลังจากนั้นเกษตรพันธะสัญญาได้แพร่กระจายเข้าไปในประเทศต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาคของโลก ทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศกำลังพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นอเมริกา ยุโรป ลาตินอเมริกา เอเชีย และแอฟริกา จากงานศึกษาของ Rehber (2007) ระบุว่าประมาณร้อยละ 15 ของผลผลิตทางการเกษตรในประเทศพัฒนาแล้วอยู่ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา เช่น ฟาร์มโคนม สัตว์ปีก และน้ำตาลในเยอรมนี ผลิตภัณฑ์ไก่เนื้อในญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ นอกจากนี้ Prowse (2012) กล่าวถึงเหตุผลที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลก ทั้งประเทศที่เจริญแล้วและประเทศกำลังพัฒนา หันมาทำการเกษตรแบบพันธะสัญญานั้นมีทั้งปัจจัยทางด้านอุปสงค์และอุปทานที่ส่งเสริมให้มีการทำเกษตรแบบพันธะสัญญา เช่น การที่มีความต้องการอาหารเพิ่มขึ้น เนื่องจากประชากรโลกเพิ่มขึ้นทำให้อุปสงค์สินค้าเกษตรเพิ่มขึ้นในขณะที่มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีมากขึ้น ทำให้โครงสร้างการผลิตทางการเกษตรเปลี่ยนไป ต้องใช้เทคโนโลยีและเงินทุนมากขึ้นเพื่อสามารถเพิ่มปริมาณการผลิตและคุณภาพ รวมทั้ง

ทำให้มีความแน่นอนทางด้านราคาและปริมาณผลผลิต ดังนั้นจึงนำการทำเกษตรพันธะสัญญามาใช้เพื่อช่วยทำให้ปริมาณการผลิตเพิ่มขึ้น เกษตรกรมีรายได้สูงขึ้นและจากการสำรวจเกษตรกรที่ทำการเกษตรพันธะสัญญาที่ประสบความสำเร็จมีจำนวนมากกว่าที่ล้มเหลว 35 ต่อ 9

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกษตรพันธะสัญญามีการขยายตัวระดับสูงทั้งประเทศที่พัฒนาและกำลังพัฒนา เกษตรพันธะสัญญามีความสำคัญต่อพัฒนาการของภาคเกษตรของประเทศต่างๆ เกษตรพันธะสัญญาจึงเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจหรือองค์กรทางเศรษฐกิจที่สำคัญซึ่งครอบคลุมกับหน่วยเศรษฐกิจต่างๆ ของธุรกิจ ฟาร์ม และเกษตรกรในค.ศ. 2007 เกษตรพันธะสัญญามีสัดส่วนถึงร้อยละ 15 ของผลผลิตทางการเกษตรของประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยในสหรัฐอเมริกาเองสัดส่วนดังกล่าวเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 39 ของมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรทั้งหมดในค.ศ. 2001 และเพิ่มขึ้นในถึงร้อยละ 31 ในช่วง ค.ศ. 1997-2001 ซึ่งมีสัดส่วนที่สูงในประเทศพัฒนาอื่นๆ ด้วย แม้ในประเทศที่ในอดีตที่เคยอยู่ในระบบสังคมนิยมและได้เปลี่ยนผ่านมาสู่ระบบตลาดในต้นทศวรรษ 2000 ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธะสัญญา โดยเฉพาะธุรกิจแปรรูปอาหารอยู่ระหว่างร้อยละ 60-85 ของธุรกิจทางการเกษตรในสาธารณรัฐเชค โกลโลวาเกีย และฮังการี นอกจากนี้ในจอร์เจีย เอมมาเนีย ยูเครน และรัสเซีย สัดส่วนของบริษัทผู้ผลิตอาหารเริ่มจากร้อยละ 25 ในค.ศ. 1997 และเพิ่มขึ้นร้อยละ 75 ในค.ศ. 2003 โดยงานศึกษาของ Prowse (2012) ในหนังสือ Contract Farming is Developing Countries : A Review 2012 ชี้ให้เห็นว่าเกษตรพันธะสัญญาได้ขยายตัวไปทั่วทุกภูมิภาคของโลก โดยมีชนิดและสัญญาของเกษตรพันธะสัญญาที่หลากหลายทั้งเป็นสัตว์ ผลไม้ พืชไร่ ยางพารา น้ำตาล สัตว์เลี้ยง การประมง ทั้งเป็นทุนที่ดำเนินการมาจากภายในประเทศ และต่างประเทศหรือการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (Foreign Direct Investment) มีแนวโน้มว่าการลงทุนจากต่างประเทศได้เคลื่อนย้ายไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนาในทวีปแอฟริกา ประมาณว่าสัดส่วนของเงินลงทุนในภาคเกษตรพันธะสัญญาในการลงทุนต่างประเทศทั้งหมดเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 18 ในค.ศ. 1999 เป็นร้อยละ 21 ในค.ศ. 2008 โดยจีนเป็นประเทศที่เข้าไปลงทุนมากที่สุด ในค.ศ. 2007-2009 มูลค่าการลงทุนจากจีนได้ลงทุนเท่ากับ 45 พันล้านสหรัฐอเมริกา รองลงไปคือกลุ่มประเทศ BRICS อันประกอบไปด้วยอินเดีย (2.25 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ) แอฟริกาใต้ (17.5 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ) บราซิล (15.0 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ) และรัสเซีย (85,000 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ) (Prowse 2012)

ปัจจัยสำคัญต่อการขยายตัวของเกษตรกรพันธะสัญญา มีหลายประการที่สำคัญคือ

(1) กระแสการค้าและการลงทุนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ภายหลังก.ศ. 1990 ซึ่งมีผลต่อการเคลื่อนย้ายเงินทุน เทคโนโลยี ผู้ประกอบการ และทักษะ ซึ่งมีผลต่อการสร้างความทันสมัยในภาคการผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะการผลิตอาหาร

(2) บทบาทของภาครัฐบาลในการสนับสนุนระบบการผลิตแบบเกษตรกรพันธะสัญญาเพื่อให้ธุรกิจ/บริษัท กับเกษตรกรได้ลงทุนร่วมกันเพื่อให้เพิ่มรายได้ รวมทั้งอำนวยความสะดวกให้แก่เกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตจากบริษัท/ธุรกิจ เช่น เทคโนโลยี ข้าวสาร ตลาด ฯลฯ ซึ่งเกษตรกรไม่สามารถเข้าถึงได้

(3) พัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ในระยะ 3-4 ทศวรรษ ที่ผ่านมาส่งผลให้รายได้และมาตรฐานครองชีพของประชากรของประเทศต่างๆ เพิ่มขึ้น อุปสงค์ต่อสินค้าอาหารที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะอาหารที่อยู่ภายใต้ระบบเกษตรกรพันธะสัญญาที่มีการควบคุมคุณภาพสุขภาพและมาตรฐานในระดับสูง

(4) มีแนวโน้มว่ารายได้จากการประกอบการธุรกิจเกษตรกรพันธะสัญญาอยู่ในระดับสูงกว่าการทำการเกษตรโดยทั่วไป เช่น ใต้หวัน (โดยการสำรวจครอบคลุมชาวนา จำนวน 300 รายจากจังหวัดต่างๆ) รายได้จากการทำเกษตรพันธะสัญญาสูงกว่าเกษตรทั่วไป ร้อยละ 11 ในขณะที่ต้นทุนการผลิตต่อเฮคตาร์ อยู่ในระดับต่ำกว่า ซึ่งมีผลทำให้ส่วนต่างของผลกำไรมากกว่าร้อยละ 50 นอกจากนี้ผลการศึกษาโดยใช้สมการถดถอยแสดงว่าประสิทธิภาพในการผลิตสูงกว่าร้อยละ 20 (Chang 2006) มีความเห็นว่าแม้ว่าโดยทั่วไปเกษตรกรพันธะสัญญาจะเพิ่มผลผลิตให้เกษตรกรรายย่อย แต่ก็ไม่ใช่เป็นเงื่อนไขพอเพียงที่จะทำให้ประสบความสำเร็จ

ในกรณีของอินเดีย รายได้จากฟาร์มเกษตรกรพันธะสัญญา (ปลูกข้าว) อยู่ในระดับที่สูงกว่าเพราะผลิตภาพการผลิต (productivity) สูงกว่านั่นเอง นอกจากนี้ชาวนาปลูกข้าวในระบบเกษตรกรพันธะสัญญาก็มีระดับประสิทธิภาพทางเทคนิค (technical efficiency) อยู่ในระดับที่สูงกว่า (คือเท่ากับร้อยละ 89 ในกรณีเกษตรกรพันธะสัญญาและเท่ากับร้อยละ 82 ในกรณีไม่มีเกษตรกรพันธะสัญญา) อย่างไรก็ตาม ต้นทุนการผลิตต่อเอเคอร์ของเกษตรกรพันธะสัญญาที่สูงกว่าร้อยละ 13 แต่รายได้เบื้องต้นอยู่ในระดับที่สูงกว่า 2 เท่า แต่รายได้สุทธิสูงกว่า 11 เท่าด้วย (Swain 2006)

(5) สืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในการค้าและการลงทุนเสรี มีผลให้เกิดการปรับปรุงภาคการขนส่งหรือ logistics อย่างขนานใหญ่ สินค้าทางการเกษตรต่างๆ สามารถเคลื่อนย้ายจากจุดหนึ่งหรือจากผู้ผลิตไปสู่ผู้บริโภคไปยังจุดหนึ่งอย่างรวดเร็วกว่าในอดีต การเคลื่อนย้ายอย่างรวดเร็วเกิดจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีของการขนส่ง (ห้องเย็นหรือบริการจัดส่งต่างๆ) ซึ่งมีผลให้ต้นทุนขนส่งและบริการจัดการลดลงอย่างรวดเร็ว มีผลให้ธุรกิจค้าปลีกและค้าส่งขยายตัว

(6) นอกจากโอกาสในการทำเกษตรพันธะสัญญามีเพิ่มมากขึ้นทั้งโอกาสที่จะได้รับรายได้ที่สูงขึ้นแล้วยังสามารถจะได้รับโอกาสจากการเพิ่มขึ้นของความน่าเชื่อถือของอุปทานสินค้าในรูปของมาตรฐานสินค้าที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งประโยชน์อื่นๆ ที่เกิดขึ้นจากการเข้าหาแหล่งเงินทุน เทคโนโลยี การประหยัดจากขนาดของเทคโนโลยี การแพร่ขยายของความรู้เรื่องการบริหารและจัดการ ฯลฯ นอกจากนี้เกษตรพันธะสัญญาน่าจะช่วยให้เกษตรกรรายย่อยซึ่งมีข้อจำกัดทางด้านเงินทุน หรือสินเชื่อต่างๆ ได้หลุดพ้นจากสภาพความยากจนได้ (Prowse 2012)

มูลเหตุจูงใจของเกษตรกรในการเข้าร่วมเกษตรพันธะสัญญา มีความแตกต่างกันในแต่ละประเทศ ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม Masakure and Hansen (2005) ได้ศึกษาแรงจูงใจของเกษตรกรรายย่อยในการผลิตผัก ภายใต้สัญญาเพื่อการส่งออกในประเทศซิมบับเว ใน ค.ศ. 2001-2002 พบว่าปัจจัยสำคัญสี่ประการซึ่งเป็นแรงจูงใจเข้าร่วมการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา คือความไม่แน่นอนของตลาด ประโยชน์ที่ได้รับทางอ้อม (เช่น การเข้าถึงความรู้) ประโยชน์ทางรายได้ และประโยชน์ที่ไม่สามารถจับต้องได้ เช่น สถานภาพทางสังคม ส่วน Guo et. al (2005) ได้ศึกษาหลายมณฑลในประเทศจีน แรงจูงใจในการทำเกษตรพันธะสัญญา คือเสถียรภาพของราคา การเข้าถึงตลาด การช่วยเหลือทางด้านเทคนิคเพื่อเพิ่มคุณภาพสินค้า (อ้างใน Bijman 2008) นอกจากนี้ โดยทั่วไปรูปแบบเกษตรพันธะสัญญามักจะเกี่ยวข้องกับพืชผลทางการเกษตรเพื่อการส่งออก และมีมูลค่าเพิ่มสูง โดยที่พืชส่งออกที่มีมูลค่าสูงมีแนวโน้มที่จะมีความเสี่ยงสูงกว่าพืชที่มีการผลิตแบบดั้งเดิม (traditional crop) ทั้งนี้เพราะมีต้นทุนในการทำธุรกรรมที่สูงกว่าและมีความเสี่ยงมากกว่าและตลาดแคบกว่า ผลผลิตมีความผันผวนมากกว่าพืชดั้งเดิม รวมทั้งมีการเน่าเสียง่ายกว่า ดังนั้นเพื่อที่จะสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรหันมาปลูกพืชที่มีความเสี่ยงสูง ซึ่งต้องมีการป้องกันหรือบรรเทาความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นจากความเสี่ยงด้านการผลิตและการตลาด ดังในกรณีของเกษตรกรในคอนตาริกา ซึ่ง Segura (2006) พบว่า สัญญาที่จะทำกันระหว่างเกษตรกรกับบริษัทสำหรับการปลูกพืชที่มีผลผลิตสูง คือ

- (1) ความมั่นคงที่กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการผลิตใหม่ๆ เพื่อเข้าถึงตลาดเฉพาะด้านมากขึ้น (specialized markets)
- (2) การสร้างแรงจูงใจเพื่อให้มีความต้องการในการลงทุนสำหรับการผลิตเฉพาะด้าน และ
- (3) การให้ข้อมูลข่าวสารของตลาดที่ถูกต้อง (Bijman 2008)

นอกจากนี้มีข้อเสนอแนะทางด้านนโยบาย เพื่อการพัฒนาระบบเกษตรพันธะสัญญาให้เกษตรกรรายย่อยได้รับประโยชน์เต็มที่ โดยเฉพาะเป้าหมายที่สำคัญของนโยบาย เช่น สนับสนุนบรรยากาศการลงทุน ลดการแทรกแซง การทำธุรกรรมระหว่างผู้ซื้อ (ธุรกิจหรือบริษัทต่างๆ) และฟาร์ม พัฒนาเกรดและมาตรฐานของสินค้า สนับสนุนให้มีองค์กรเกษตรกรเพื่อเชื่อมโยงระหว่างเกษตรกรและบริษัทสนับสนุนให้มีการร่วมมือของธุรกิจเอกชน เมื่อมีการขยายบริการการบริการมากขึ้น สนับสนุนให้มีบริการทางด้านสื่อสารมวลชน สำรวจแนวทางการสร้างนวัตกรรมเพื่อบังคับให้เป็นไปตามสัญญา (Minot 2007)

ทำไมเกษตรพันธะสัญญาจึงขยายตัวอย่างรวดเร็วในประเทศกำลังพัฒนา

ในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา เกษตรพันธะสัญญาขยายตัวอย่างรวดเร็วในประเทศกำลังพัฒนา จึงมีคำถามว่าอะไรเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการขยายตัวดังกล่าว Prowse (2012) ได้อธิบายไว้ว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรพันธะสัญญาขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นช่วงเวลาที่ประเทศเหล่านี้ก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงและมีการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่สำคัญ กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั้งทางด้านอุปสงค์ (demand) และด้านอุปทาน (supply) ที่สนับสนุนให้เกิดการขยายตัวของการทำเกษตรพันธะสัญญา

สำหรับด้านอุปสงค์ พบว่าประเทศต่างๆ ส่วนใหญ่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจดีโดยเฉพาะประเทศในเอเชียและประเทศเกิดใหม่ (emerging countries) ที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ก้าวกระโดด อาทิ จีน เกาหลีใต้ อินเดีย และไทย สิ่งที่ตามมา คือ จำนวนประชากรที่มากขึ้นรวมทั้งรายได้

ต่อหัวที่เพิ่มขึ้น มีมาตรฐานการครองชีพที่สูงขึ้น และมีความเป็นอยู่ที่เป็นสังคมเมือง (urbanization) นอกจากนี้พฤติกรรมในการเลือกซื้ออาหารก็เปลี่ยนแปลงจากในอดีต กล่าวคือ จะมีความนิยมอาหารที่มีคุณภาพดี ราคาสูง มีโปรตีนสูง และคำนึงถึงสุขอนามัยและความปลอดภัยในอาหาร (food safety) มากขึ้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้สนับสนุนให้เกิดความต้องการอาหารที่มีคุณภาพดีได้มาตรฐานในปริมาณที่มากขึ้น เกษตรพันธะสัญญาจึงเป็นคำตอบที่จะมารองรับความต้องการเหล่านี้

ส่วนด้านอุปทาน ก็นับเป็นแรงผลักดันอีกด้านหนึ่งต่อการขยายตัวของเกษตรพันธะสัญญา จากการเปิดเสรีทางการค้าและนโยบายส่งเสริมการส่งออกของประเทศต่างๆ ในระยะที่ผ่านมา ส่งผลให้ปริมาณการค้าของโลกขยายตัวอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสินค้าอาหารและสินค้าเกษตรอื่นๆ นอกจากนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) และระบบขนส่งที่มีประสิทธิภาพ มีเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารที่ทันสมัย ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายสินค้าจากผู้ผลิตสู่ผู้บริโภคได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งการมีต้นทุนธุรกรรมที่ต่ำลงจากการจัดการสมัยใหม่และการเกิดการประหยัดจากขนาดการผลิตที่ใหญ่ขึ้น (economies of scale) นอกจากนี้การรวมตัวในแนวตั้ง (vertical integration) หรือ การผลิตแบบครบวงจรจะทำให้การผลิตมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จากปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ส่งเสริมให้การทำเกษตรพันธะสัญญาประสบความสำเร็จ ในบทบาทของการผลิตผลผลิตทางการเกษตรเพื่อตอบสนองต่อความต้องการอาหารที่มากขึ้น

สำหรับงานศึกษาเชิงประจักษ์เกี่ยวกับเกษตรพันธะสัญญาในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนายังคงมีข้อโต้แย้งว่า เกษตรพันธะสัญญาเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพและส่งผลดีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาวจริงหรือ รวมทั้งส่งผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกรอย่างไร จากงานศึกษาของ Novib (2008) ที่ศึกษาเกษตรพันธะสัญญาในเอเชีย ซึ่งประกอบด้วยประเทศต่างๆ รวม 7 ประเทศ ได้แก่ ไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย เวียดนาม ฟิลิปปินส์ ลาว และกัมพูชา พบว่ายังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนว่าเกษตรพันธะสัญญาส่งผลดีต่อประเทศเหล่านี้อย่างแท้จริง ผลการศึกษามีความหลากหลายในแต่ละประเทศ ซึ่งพบว่าในหลายกรณีการทำเกษตรพันธะสัญญาก็ประสบความสำเร็จดี เช่น การทำเกษตรพันธะสัญญาในลาวและกัมพูชาช่วยให้เกิดการจ้างงานและสร้างรายได้ให้กับคนในชนบท ทำให้มีโอกาสที่จะเข้าอาชีพมากขึ้น รวมทั้งประชากรได้รับอาหารที่มีคุณภาพและมาตรฐานดีขึ้นด้วย เช่นเดียวกับประเทศไทยที่การทำเกษตรพันธะสัญญาได้ผลดีจากการขับเคลื่อนของภาคเอกชนเป็นแกนนำ ทำให้การผลิตอาหารในภาคเกษตรมีการขยายตัวและพัฒนาจากการพึ่งพา

สินค้าดั้งเดิมเพียงไม่กี่ชนิดมาเป็นระบบการผลิตที่ได้มาตรฐาน บูรณาการ และเป็นเชิงอุตสาหกรรมมากขึ้น อย่างไรก็ตามในบางกรณีก็กลับพบว่าเกิดความล้มเหลว เช่น ในกรณีประเทศเวียดนามพันธะสัญญาส่วนใหญ่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ยกเว้น ข้าวญี่ปุ่น (Japanese rice) และข้าวโพด (baby corn) ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจาก Value chain ที่เกี่ยวข้องมีคุณภาพไม่ดีทำให้เป็นอุปสรรคในภาพรวม และในบางกรณีก็เป็นความสำเร็จแบบมีเงื่อนไข เช่น กรณีปาล์มน้ำมันในอินโดนีเซีย การทำเกษตรกรพันธะสัญญาประสบความสำเร็จดีสำหรับผู้ผลิตรายใหญ่ที่มีพื้นที่ในการเพาะปลูกมาก เพราะจะได้รับประโยชน์จากการประหยัดจากขนาดและสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีได้มากกว่าผู้ผลิตขนาดเล็ก เป็นต้น

ดังนั้นเกษตรกรพันธะสัญญาจึงมิใช่สูตรสำเร็จในการพัฒนาที่จะสร้างความมั่นคงทางรายได้เสมอไป เนื่องจากความสำเร็จขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมอื่นที่เกี่ยวข้องหลายปัจจัย เช่น สินค้าเกษตรที่นำมาทำพันธะสัญญา การวิจัยและพัฒนา การถ่ายทอดเทคโนโลยี ความพร้อมของเกษตรกร ประสิทธิภาพด้านการตลาด เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างบริษัทและเกษตรกรก็มีความไม่เท่าเทียมอีกด้วย (Bijman 2008)

2.2.2 เกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทย

ในระหว่างที่ผ่านมามีการศึกษา งานวิจัย และบทความเกี่ยวกับเรื่องเกษตรกรพันธะสัญญาเป็นจำนวนมากและมีความหลากหลาย โดยเริ่มแรกมีแนวคิดที่ว่าเกษตรกรพันธะสัญญามีส่วนช่วยให้เกษตรกรมีรายได้ที่แน่นอน ช่วยสนับสนุนทางด้านข้อมูล ข่าวสารการตลาด เพิ่มพูนเทคโนโลยีในการผลิตทางการเกษตรมากขึ้น เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์และการผันผวนของราคาและผลผลิตภาคเกษตร ทำให้โครงสร้างการผลิตเปลี่ยนไปจำเป็นต้องพึ่งพาเทคโนโลยีและเงินทุน จึงเป็นผลดีของการทำเกษตรกรพันธะสัญญา ซึ่งมีงานวิจัยหลายชิ้นที่แสดงให้เห็นว่าการทำเกษตรกรพันธะสัญญาช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นมีผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์ และคณะ (2540) พบว่าเกษตรกรที่ทำเกษตรกรพันธะสัญญาร้อยละ 73.6 มีรายได้ดีกว่าเดิมและสรุปเหตุผลที่เกษตรกรเข้าร่วมปลูกพืชแบบเกษตรกรพันธะสัญญาเนื่องจากไม่มีความเสี่ยงทางด้านตลาด มีตลาดรองรับซื้อผลผลิตแน่นอน สามารถขายได้ในราคาที่แน่นอน เกษตรกรมีรายได้ดี และบริษัทจัดหาปัจจัยการผลิตให้ก่อน จึงทำให้เกษตรกรสนใจเข้าร่วมทำเกษตรกรพันธะสัญญา

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาแนวทางการจัดการห่วงโซ่อุปทานและโลจิสติกส์ของสินค้าเกษตร (นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ 2553) ได้ศึกษาและวิเคราะห์แบบแผนการเปลี่ยนแปลงของการจัดการห่วงโซ่อุปทานสินค้าเกษตรไทยรวม 13 ชนิด จากแนวคิดของการจัดการห่วงโซ่อุปทานสินค้าเกษตร ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญได้แก่ การเคลื่อนย้ายสินค้า การไหลเวียนของข่าวสารข้อมูล และการไหลเวียนของเงินทุนกับการแบ่งภาระความเสี่ยง รวมทั้งศึกษาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องในห่วงโซ่อุปทานซึ่งสามารถแยกได้เป็น 7 กลุ่มได้แก่ กระแสของมูลค่าเพิ่ม กระแสการไหลของข้อมูลข่าวสาร กระแสเงินทุนและการบริหารความเสี่ยง การเคลื่อนย้ายสินค้า นโยบายและกฎระเบียบของรัฐ การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอุตสาหกรรม และ สิ่งแวดล้อมภายนอกประเทศ โดยจะมีผลกระทบแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้าจากงานวิจัยได้วัดศักยภาพของเกษตรกรและผู้ประกอบการในการดำเนินธุรกิจในแต่ละขั้นตอนของห่วงโซ่อุปทานโดยวัดศักยภาพ 5 ด้าน ได้แก่ ด้านเพิ่มมูลค่า ด้านลดต้นทุน ด้านนวัตกรรม ด้านการตลาด และด้านสินเชื่อ ผลการวิจัยพบว่าเกษตรกรและผู้ประกอบการสินค้า 10 ชนิดที่มีดัชนีศักยภาพด้านต่างๆ สูงกว่าระดับ 3 ได้แก่ โคนม ผัก ไข่ เนื้อ กุ้ง ข้าวอินทรีย์ โคเนื้อ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง อ้อย และผลไม้ โดยสินค้าที่มีค่าดัชนีศักยภาพสูงสุด 4 ชนิด ได้แก่ โคนม ผัก ไข่ เนื้อ และกุ้ง ซึ่งเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะหรือมีการรวมกลุ่มจะมีศักยภาพสูงกว่า จากการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างมีนัยสำคัญต่อศักยภาพในการดำเนินธุรกิจของเกษตรกร และผู้ประกอบการของห่วงโซ่อุปทาน พบว่า ธุรกิจในระบบเกษตรพันธะสัญญา การศึกษา เทคโนโลยีทางการเกษตรและการจัดการ รวมทั้งการลงทุนของภาครัฐและเอกชนเป็นปัจจัยที่ทำให้ศักยภาพเพิ่มขึ้น ในขณะที่ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานเป็นปัจจัยที่ทำให้ศักยภาพลดลง เช่น กรณีของไก่และกุ้ง ทำให้เกษตรกรมีรายได้จากการประกันราคาและมีผลผลิตสูงขึ้น เนื่องจากการใช้เทคโนโลยีและปัจจัยการผลิตที่บริษัทจัดหามาให้ ส่วนผู้ประกอบการหรือบริษัทจะได้กำไรจากการควบคุมเทคโนโลยี โดยเฉพาะพันธุ์สัตว์และอาหารสัตว์ รวมทั้งมีความชำนาญทางด้านการตลาด อย่างไรก็ตามในงานวิจัยพบว่าการทำเกษตรพันธะสัญญายังมีปัญหาเรื่องสัญญาบางบริษัทไม่เป็นธรรม และไม่ปฏิบัติตามสัญญา

ในระยะต่อมาเริ่มเห็นผลกระทบทางลบของการทำเกษตรพันธะสัญญา โดยเกษตรกรประสบปัญหาต่างๆ ตามมา ต้องแบกภาระหนี้สิน มีความเสี่ยงมากขึ้น จึงมีงานวิจัยและบทความหลายชิ้นที่กล่าวถึงผลกระทบของการทำเกษตรพันธะสัญญา เกี่ยวกับความเสี่ยง ความไม่เป็นธรรมทางด้านต่างๆ และมีงานวิจัยหลายชิ้นชี้ให้เห็นถึงปัญหาต่างๆ และมีการเสนอแนะแนวทางแก้ไข อาทิ ทศพล

พรรคอนุรักษนิยม (2555) สรุปว่าเกษตรกรในระบบพันธะสัญญาส่วนใหญ่ต้องตกอยู่ในภาวะสิ้นหวัง มีหนี้สินมากมาย จะเลิกก็เลิกไม่ได้ ไม่มีอำนาจต่อรอง เกษตรกรต้องแบกภาระความเสี่ยงฝ่ายเดียว จึงจำเป็นต้องมีการปรับทิศทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรเสียใหม่โดยให้เกษตรกรพึ่งพาตนเองได้และเสนอให้มีการประกันการเข้าถึงปัจจัยการผลิตอย่างเพียงพอ สร้างสมดุลของข้อมูลประกอบการตัดสินใจให้เกษตรกรรู้ทันสถานการณ์และสร้างการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อจะได้มีอำนาจต่อรอง เป็นต้น กल्पพฤกษ์ ผิวทองงาม และคณะ (2552) ศึกษาถึงต้นทุนการผลิตและผลตอบแทนของการทำเกษตรพันธะสัญญา กรณีไก่ หมู และข้าวโพดหวาน พบว่าเกษตรกรได้รับผลตอบแทนไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับเงินลงทุนที่ค่อนข้างสูงและต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานและการลงทุนสูง และต้องประสบกับความเสียหายทางด้านผลผลิตค่อนข้างสูงจากภัยธรรมชาติ โรคระบาด ความเสี่ยงจากความไม่เข้าใจในสัญญา เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบรายละเอียดของเงื่อนไข ไม่ทราบสิทธิและรายได้อย่างชัดเจน ในงานวิจัยชี้ให้เห็นถึงปัญหาความไม่เท่าเทียมทางด้านต่างๆ เช่นการรับรู้รายละเอียดของสัญญา การกำหนดราคาปัจจัยการผลิตและราคาผลผลิต เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรอง การแบ่งสัดส่วนผลประโยชน์ และการเข้าถึงแหล่งทุน นอกจากนี้ในงานวิจัยยังมีข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขและกลไกการคุ้มครองเกษตรกร เพื่อสร้างความเป็นธรรม โดยเฉพาะเรื่องการทำสัญญาให้ระบุข้อกำหนดเงื่อนไข ผลตอบแทนให้ชัดเจนโปร่งใสและควรให้หน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรระดับท้องถิ่นรับรู้เป็นลายลักษณ์อักษรและเสนอให้รัฐควรจัดตั้งองค์กรกลางเพื่อกำหนดราคากลางและตรวจสอบคุณภาพของปัจจัยการผลิต

ในขณะที่เบญจพรณ เอกะสิงห์ และคณะ (2554) ศึกษาความเสี่ยงในการเกษตรระบบพันธะสัญญา ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนกรณีพืชและสัตว์ 10 ชนิด โดยสำรวจความเสี่ยงทางด้านรายได้ ผลผลิตและการตลาดในการทำเกษตรพันธะสัญญา ผลการวิจัยพบว่าความเสี่ยงของเกษตรกรทางด้านราคาและการตลาดลดลง แต่ความเสี่ยงทางด้านผลผลิตและรายได้อาจยังสูงอยู่ เกษตรกรต้องรับความเสี่ยงกรณีที่เกิดภัยธรรมชาติ โรคระบาดการทำเกษตรพันธะสัญญาในกลุ่มที่ปลูกพืชมีความเสี่ยงทางด้านผลผลิตน้อยกว่ากลุ่มเลี้ยงสัตว์และกลุ่มที่ปลูกพืชเกษตรพันธะสัญญายังมีกำไรและมีรายได้มากกว่าการทำเกษตรแบบอื่นร้อยละ 61 แต่กลุ่มที่เลี้ยงสัตว์ในกรณีไก่และหมูยกเว้นปลา ถือว่ายังขาดทุน ถ้าคำนวณต้นทุนที่ดิน โรงเรือน อุปกรณ์และค่าแรงของเกษตรกร ต้องลงทุนค่อนข้างสูง เกษตรกรที่เลี้ยงหมูและไก่แม้มีรายได้ดีแต่มีหนี้สินผูกพันมากในงานวิจัยสรุปว่าการเกษตรพันธะสัญญามีทั้งได้กำไรและขาดทุนขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพการผลิตและระดับผลผลิตที่ได้ ถ้าผลิตได้น้อยก็

เสี่ยงต่อการขาดทุนและมีหนี้สินติดพัน เกษตรกรต้องกู้ยืมเงินเพื่อการผลิตเป็นสัดส่วนร้อยละ 60 ของเงินที่ใช้ในการลงทุน นอกจากนี้ในงานวิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะทางนโยบายเพื่อปรับปรุงการดำเนินงานของเกษตรพันธะสัญญา เช่น นโยบายให้ภาครัฐเข้าไปเป็นตัวกลางร่วมรับทราบปัญหาและแก้ไขปัญหาให้เกษตรกรที่เดือดร้อน หาตลาดทางเลือกและทางเลือกทางเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น จัดตั้งหน่วยงานหรือสำนักงานคุ้มครองผู้ผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญา การมีกฎหมายรองรับ และมีระบบประกันภัยผลผลิตทางการเกษตรและงานวิจัยของเพ็ญศิริ พันพา (2555) พบว่าเกษตรกรมิได้ถูกควบคุม ผู้ก่อดำเนินงานในสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรตามที่เข้าใจ แต่จะถูกควบคุมทางด้านปัจจัยการผลิต การตลาด ผ่านเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรและการที่เกษตรกรต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะการฉ้อโกง ขาดอำนาจต่อรอง เกิดภาวะความเสี่ยงสูง มีหนี้สินจากการลงทุน จะมีผลกดดันให้เกษตรกรมีการรวมตัวได้สำเร็จซึ่งการรวมกลุ่มในการต่อรองจะมีความเข้มแข็งมากขึ้นแต่ไหนขึ้นอยู่กัต้นทุนในการรวมตัวกัน ตัวอย่างมีการร่วมมือกัน 3 องค์กรได้แก่สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ภายใต้มูลนิธิพัฒนาศึกษาศึกษาชุมชน มูลนิธิข้าวขวัญและมูลนิธิชุมชนเกษตรนิเวศน์ จัดตั้ง โครงการพัฒนากลไกทางกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิเกษตรกรจากการทำเกษตรพันธะสัญญา เพื่อพัฒนารูปแบบของกลไกการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรจากการทำเกษตรพันธะสัญญา และการสร้างระบบการผลิตและการตลาดที่เป็นธรรม พร้อมทั้งสร้างความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ สังคม และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งโครงการนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสหภาพยุโรปและ สมาคมวิถีทางเลือกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

นอกจากนี้ในงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความไม่เป็นธรรม และการมีผลบังคับใช้ของกฎหมายที่เกี่ยวกับเกษตรพันธะสัญญา วิทยากร สุวรรณเรืองศรี และคณะ (2555) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องปัญหากฎหมายในการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาในประเทศไทย โดยได้ศึกษามาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาและปัญหากฎหมายที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับสัญญาเกษตรพันธะสัญญาซึ่งมีกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยนิติกรรมสัญญา ข้อชาย จ้างแรงงาน จ้างทำของ พระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ. 2540 พระราชบัญญัติการซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้า พ.ศ. 2542 และพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ พ.ศ. 2553 แต่พระราชบัญญัติแต่ละฉบับที่มีอยู่ยังไม่ครอบคลุมในการทำสัญญาเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งในการวิจัยดังกล่าวได้เสนอให้มีการบัญญัติกฎหมายใหม่โดยเฉพาะเพื่อควบคุมการทำ

เกษตรพันธะสัญญา และกำหนดให้ใช้สัญญามาตรฐาน และจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานเพื่อทำหน้าที่ควบคุมการทำเกษตรพันธะสัญญาให้เป็นไปตามแบบสัญญามาตรฐาน และบริษัทไม่สามารถกำหนดเงื่อนไขให้แตกต่างจากแบบที่กำหนดไว้ได้ ทั้งนี้ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากการกำหนดสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และควรมีองค์กร ตรวจสอบคุณภาพและควบคุมปัจจัยผลิต และจากการศึกษาได้พบปัญหาในการทำเกษตรพันธะสัญญาเช่นเกษตรกรส่วนใหญ่จำเป็นต้องใช้เงินลงทุนเริ่มแรกจำนวนมากในการลงทุนในสินทรัพย์ถาวร ต้องใช้ที่ดิน ปลูกสร้างโรงเรือน สำหรับเลี้ยงสัตว์หรือปรับปรุงพื้นที่เพื่อเตรียมเพาะปลูก จึงทำให้ต้องไปกู้ยืมและมีหนี้สินระยะยาวแต่ระยะเวลาในการทำสัญญา มักทำสัญญาครั้งต่อครั้ง หรือทำสัญญาหนึ่งสัญญาต่อหนึ่งฤดูกาลผลิตจึงทำให้เกษตรกรไม่คุ้มกับการลงทุน และต้องเป็นหนี้สินในระยะยาวนอกจากนั้นเกษตรกรมีอำนาจในการต่อรองน้อยในเรื่องของราคาทั้งราคาผลผลิต ราคาปัจจัยการผลิตจึงทำให้เกิดความเสียเปรียบ เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการทำสัญญาและรายละเอียดในสัญญาบางเรื่องไม่ชัดเจน เช่น ภาระค่าขนส่ง การชำระเงินล่าช้า ซึ่งไม่มีหน่วยงานของรัฐโดยตรงที่จะให้คำปรึกษาแนะนำ

ศจिनทร ประชาสันต์ (2555) ได้สรุปกลไกและเงื่อนไขของการทำเกษตรพันธะสัญญาจากงานวิจัย กรณีการเลี้ยงปลาในกระชัง ไก่เนื้อและหมู โดยสรุปว่าเงื่อนไขการผลิตและการรับซื้อผลผลิตในการทำเกษตรพันธะสัญญาจะแตกต่างกันไปตามประเภทของพืชเมล็ดพันธุ์หรือสัตว์ แล้วแต่วัตถุประสงค์ของบริษัท ถ้าบริษัทไม่ต้องการควบคุมการผลิตของเกษตรกรก็อาจทำสัญญาซื้อขายระหว่างกันเท่านั้น แต่ถ้าบางบริษัทต้องการควบคุมการผลิตอาจมีเงื่อนไขให้เกษตรกรต้องซื้อวัตถุดิบปัจจัยการผลิตและเทคนิคการผลิตจากบริษัท ซึ่งจากงานวิจัยหลายชิ้นพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบเงื่อนไขบางอย่างที่ระบุใน สัญญา อาจเนื่องจากไม่เคยเห็นหรือไม่สนใจอ่านสัญญา บางครั้งสัญญาถูกเก็บไว้ที่บริษัทและอาจจะระบุไว้ในสัญญาอย่างไม่เป็นธรรม เช่น ระบุว่าระเบียบต่างๆ ที่บริษัทได้กำหนดขึ้นภายหลังจะแจ้งให้ผู้เลี้ยงรับทราบ และผู้เลี้ยงตกลงให้ถือ ข้อกำหนดหรือระเบียบดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของสัญญานั้นนอกจากนั้นเกษตรกรยังขาดข้อมูลในการตัดสินใจทั้งเรื่องต้นทุนค่าใช้จ่ายที่อาจเกิดขึ้นภายหลังและรายรับที่แท้จริงจึงทำให้เกษตรกรประสบปัญหาหนี้สินมากมาย

ภายหลังจากที่มีเกษตรกรประสบความเดือดร้อนจากการทำเกษตรพันธะสัญญามากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่มีเกษตรกรบางกลุ่มมีรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็มีหลายองค์กรร่วมกันแสดงความคิดเห็นและมีข้อเสนอแนะเพื่อร่วมกันแก้ปัญหา เช่น โครงการพัฒนาเครือข่ายเกษตรพันธะ

สัญญาเพื่อความเป็นธรรมด้านการผลิตและรายได้ จัดตั้งเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2554 จากการรวมตัวของเครือข่ายเกษตรกรพันธะสัญญาการผลิต 5 เครือข่ายการผลิต ประกอบด้วยเครือข่ายเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่ เครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพด เครือข่ายเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชัง เครือข่ายเกษตรกรผู้เลี้ยงหมู และเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกอ้อย โดยเน้นการส่งเสริมข้อมูลความรู้ศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนารูปแบบห่วงโซ่การผลิตระหว่างกลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งการจัดการลดต้นทุนการผลิต และจัดตั้ง “ศูนย์คุ้มครองสิทธิเกษตรกร” เพื่อป้องกันความเสียหายและคุ้มครองสิทธิเกษตรกรจากระบบเกษตรพันธะสัญญา เป็นการสร้างกลไกกลางในการพัฒนากฎหมายหรือสัญญามาตรฐานที่เป็นธรรมและกำกับให้มีการบังคับใช้จริง โดยให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันกำหนดเป้าหมายและแนวทางในการดำเนินงานเพื่อให้ทั้งเกษตรกรและบริษัทต่างได้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นธรรมรวมทั้งชุมชนรอบข้างมีสถานะแวดล้อมที่ดี และผู้บริโภคมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอและปลอดภัย ซึ่งได้กำหนดกลไกกลางอย่างเป็นรูปธรรม (มูลนิธิพัฒนาศึกษภาพชุมชน Northnet Thailand 2012¹) ดังนี้

1. กำหนดสิทธิเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญา ได้แก่

1.1 สิทธิการเป็นหุ้นส่วน กำหนดให้เกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งลงทุนด้วยการให้ใช้ที่ดิน หรือลงแรงงานอยู่ในฐานะของหุ้นส่วนที่มีสิทธิในผลผลิตที่เกิดขึ้น และผู้ประกอบกิจการอีกฝ่ายหนึ่งต้องเข้ามาร่วมรับความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตด้วย รวมทั้งการนำหลักการแบ่งปันผลประโยชน์มาใช้ในการจัดสรรผลตอบแทนที่เป็นธรรม (partnership and production sharing principle)

1.2 สิทธิการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องและทันที่

1.3 สิทธิการทำสัญญาอย่างโปร่งใสและการถือครองสัญญาฉบับ

1.4 สิทธิการได้รับการชดเชยและช่วยเหลือจากความเสียหายของผลผลิต

1.5 สิทธิความปลอดภัยในการทำงานและระบบสวัสดิการ

¹ <http://northnetthailand.org>

1.6 สิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการและใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่ดิน น้ำ และพันธุกรรม

1.7 สิทธิในการมีส่วนร่วมในการกำหนดราคาพืชผลและผลผลิตทางการเกษตร

2. กำหนดบทบาทหน้าที่ของศูนย์คุ้มครองสิทธิเกษตรกร ได้แก่

2.1 ช่วยเหลือเกษตรกรที่ต้องการทำเกษตรพันธะสัญญาให้มีความพร้อมโดยการจัดระบบการให้ความรู้ความเข้าใจในระบบเกษตรพันธะสัญญาด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ฝึกอบรม ทำคู่มือให้การศึกษา มีโทรศัพท์สายด่วนให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรอย่างพอเพียงก่อนที่จะเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา

2.2 การทำวิจัย กำหนด และเสนอให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นประกาศใช้นโยบายกฎหมาย และสัญญาทางด้านเกษตรพันธะสัญญาที่เป็นมาตรฐานกลางที่เป็นธรรม รวมทั้งนโยบายการสร้าง ความมั่นคงทางอาหาร และพลังงาน เช่น การศึกษาวิจัยข้อมูลห่วงโซ่ต้นทุนและกำไรเพื่อกำหนดต้นทุนการผลิต ราคาซื้อผลผลิต และราคาขายที่เป็นธรรมระหว่างเกษตรกร บริษัทพ่อค้าคนกลาง และผู้บริโภค การศึกษาและพัฒนาระบบกฎหมายเพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร บริษัทและภาคอื่นๆ ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาให้มีความเป็นธรรม

2.3 การสร้าง พัฒนา กำกับ ดูแล และบังคับใช้ระบบการตรวจสอบติดตามการปฏิบัติตามพันธะสัญญา เพื่อการคุ้มครองสิทธิเกษตรกร และเป็นหลักประกันทางด้านรายได้ที่ถูกต้องเหมาะสมกับการถูกใช้ทรัพยากรของเกษตรกร เช่น ให้มีการจดทะเบียนบริษัทผู้ประกอบการเกษตรพันธะสัญญา ให้มีหน่วยงานหรือองค์กรที่เป็นกลางเพื่อดูแลตรวจสอบการทำสัญญาและการปฏิบัติตามสัญญาที่โปร่งใสและมีประสิทธิภาพ

2.4 การจัดตั้งกลไกกลางเพื่อรับข้อร้องเรียน การพัฒนาระบบไกล่เกลี่ยระงับข้อพิพาทและการช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบ ในรูปแบบอนุญาโตตุลาการ ประกอบด้วยตัวแทนเกษตรกรพันธะสัญญา ตัวแทนผู้ประกอบการ ตัวแทนภาคประชาสังคมของชุมชน ตัวแทนนักวิชาการ และเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง

2.5 การรับเรื่องร้องเรียน ดำเนินการฟ้องแทน การไกล่เกลี่ย และช่วยเหลือเกษตรกรผู้เสียหาย

2.6 การสร้างความร่วมมือกับชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กร และเครือข่ายเกษตรกร

2.7 การส่งเสริมผลักดันให้เกิดความยุติธรรมในระบบการทำธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร พันธะสัญญาโดยนำหลัก “การค้าที่เป็นธรรม” (Fair trade) มาเป็นหลักการในการดำเนินการของ ทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งรวมถึงผู้ประกอบการ ผู้บริโภค หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง และเกษตรกร ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา

3. การจัดตั้ง “คณะกรรมการศูนย์คุ้มครองสิทธิเกษตรกรตำบล (คสท.)” จำนวนไม่น้อยกว่าสิบเอ็ด คนแต่ไม่เกินสิบห้าคน ซึ่ง มอบหมายให้ อบต.แต่งตั้งซึ่งประกอบด้วย

3.1 ผู้แทนองค์กรเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญาหรือบุคคลที่องค์กรเกษตรกร เสนอ จำนวนไม่น้อยกว่าจำนวน 4 คน

3.2 ผู้แทนจากองค์กรผู้บริโภค และองค์กรประชาชนในชุมชนจำนวนไม่เกิน 2 คน

3.3 นายกองการบริหารส่วนท้องถิ่น หรือตัวแทน จำนวน 1 คน

3.4 ข้าราชการในระดับตำบล หรืออำเภอ หรือจังหวัด จากหน่วยงานยุติธรรมจังหวัด สำนักงานคุ้มครองผู้บริโภค ศูนย์ดำรงธรรม เกษตร และสาธารณสุข หน่วยงานละ 1 คน รวมไม่เกิน 5 คน

3.5 นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ ด้านกฎหมาย ด้านเกษตร และด้านเศรษฐศาสตร์ ที่เข้าใจและ ตระหนักในเรื่องสิทธิเกษตรกร ด้านละ 1 คนรวมไม่เกิน 3 คน

โครงการพัฒนากลไกทางกฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิของเกษตรกรจากการทำเกษตรพันธะ โดยเริ่มจากมูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน ได้จัดฝึกอบรม “การพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ให้กับเกษตรกรจาก จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน และเชียงราย มากกว่า 3,000 คน จากการอบรมดังกล่าวได้ข้อมูลว่าเกษตรกรที่เข้ารับการอบรม ประมาณร้อยละ 90 ประสบปัญหาขายง่ายกว่ารายได้ ซึ่งค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่จะเป็น การลงทุนด้านการเกษตรเป็นหลักและเกษตรกรที่ทำเกษตรพันธะสัญญา เช่น หมู ปลา ไก่ พืชผัก

และไร่ข้าวโพด ส่วนใหญ่จะขาดทุนและเป็นหนี้ ดังนั้นในช่วงปลายปี 2553 มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน จึงได้เริ่มทำการศึกษากลุ่มเกษตรกรพันธะสัญญาที่เลี้ยงไก่ใน อำเภอแม่แตง และอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มละประมาณ 10 คน ทั้งที่เคยอบรมและไม่เคยอบรมเรื่องเกษตรอินทรีย์มาก่อน พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องการเลิกทำเกษตรพันธะสัญญา เพราะบริษัทที่เป็นคู่สัญญาส่งไก่ให้ช้า บางฟาร์มช้ากว่า 8 เดือน ในขณะที่เกษตรกรเองก็ต้องจ่ายดอกเบี้ยที่กู้ยืมมาลงทุนเลี้ยงไก่ทุกเดือน จึงทำให้เกษตรกรไม่มีเงินพอใช้หนี้ บางรายจึงเลิกทำเกษตรพันธะสัญญาไปเลย และหันมาเลี้ยงไก่ไข่แบบเกษตรอินทรีย์แทน บางรายก็ให้มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชนช่วยแก้ปัญหาให้ และสำหรับกลุ่มเกษตรกรพันธะสัญญาที่เลี้ยงหมู ก็พบปัญหาไม่ต่างจากเกษตรกรที่เลี้ยงไก่ แต่มีหนี้สินมากกว่าเฉลี่ยฟาร์มละประมาณ 3 ล้านบาท ในขณะที่ฟาร์มไก่มีหนี้ประมาณ 1 – 3 ล้านบาท ในกลุ่มของผู้เลี้ยงปลาในกระชังก็พบปัญหาหนี้สินเช่นกัน แต่มีหนี้สินน้อยกว่าฟาร์มหมูและฟาร์มไก่ ส่วนการทำเกษตรพันธะสัญญาประเภทผัก ข้าว และไร่ข้าวโพด ก็เป็นหนี้เช่นกัน แต่เป็นหนี้น้อยกว่าเกษตรกรพันธะสัญญาที่เลี้ยงสัตว์ ทั้งนี้เช่นเดียวกับผลของการศึกษาในกลุ่มเกษตรกรพันธะสัญญาที่เลี้ยงหมู ปลา ไก่ ในพื้นที่ภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ของไทย นอกจากนี้มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน ยังเก็บข้อมูลถึงผลกระทบของเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญา ใน จังหวัด เชียงใหม่ และลำพูน พบว่าเกษตรกรในกลุ่มดังกล่าวได้รับความเดือดร้อนจากการทำเกษตรพันธะสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเช่นกัน

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ามีการรวมตัวกันของเครือข่ายเกษตรกรพันธะสัญญาแต่ก็ยังไม่มีความมากพอในการต่อรองกับบริษัทผู้ประกอบการ ดังนั้นองค์กรภาคี 3 องค์กร คือ สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ภายใต้มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน มูลนิธิข้าวขวัญ และมูลนิธิชุมชนเกษตรนิเวศน์ จึงได้ร่วมกันพัฒนา “โครงการพัฒนากลไกทางกฎหมาย เพื่อคุ้มครองสิทธิเกษตรกรจากการทำเกษตรพันธะสัญญา” เพื่อพัฒนารูปแบบของกลไกการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรจากการทำเกษตรพันธะสัญญา รวมไปถึงการสร้างระบบการผลิตและการตลาดที่เป็นธรรม ทั้งในเชิงนโยบาย ในระดับสาธารณะ และในระดับพื้นที่ซึ่งจะดำเนินการในช่วงเดือนมกราคม 2555 – ธันวาคม 2557 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสหภาพยุโรป (The European Union) และสมาคมวิถีสากลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เพื่อสนับสนุนกลุ่มเป้าหมาย ให้มีความมั่นใจในการทำเกษตรพันธะสัญญา พร้อมทั้งสร้างความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ และสร้างสังคมให้เกิดความเป็นธรรมรวมทั้งเพื่อวิจัยผลกระทบของกระบวนการผลิตเกษตรพันธะสัญญา ภายใต้การมีส่วนร่วม

ร่วมของเกษตรกรและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายเกษตรพันธะสัญญารวมทั้งเพื่อพัฒนา กลไกทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรในระดับท้องถิ่น สำหรับพื้นที่เป้าหมาย ได้แก่ ภาคเหนือ: จ.เชียงใหม่ ลำพูน และลำปางภาคกลาง: จ.สุพรรณบุรี กาญจนบุรี และนครปฐม และภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ: จ.ยโสธร มหาสารคาม และร้อยเอ็ดซึ่งกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ 1) เครือข่าย เกษตรกรพันธะสัญญาที่เลี้ยงหมู ปลา ไก่ 2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วน ตำบล เทศบาล 3) รัฐบาล กระทรวงยุติธรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสำนักงาน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน 4) นักวิชาการด้านกฎหมาย การเกษตร เศรษฐศาสตร์ และองค์กร พัฒนาเอกชนที่งานเรื่องสิทธิมนุษยชน และ 5) สื่อมวลชน โดยมีเป้าหมายจะทำให้เกิดนโยบายและ เงื่อนไขทางกลไกการคุ้มครองสิทธิของเกษตรกร โดยเฉพาะการพัฒนานโยบายในการจัดตั้งศูนย์ คุ้มครองสิทธิของเกษตรกรจากการทำเกษตรพันธะสัญญา รวมไปถึงการเกิดร่างสัญญาที่เป็นธรรมใน การทำเกษตรพันธะสัญญากับผู้เลี้ยงหมู ปลา และไก่ และมีนโยบายการจัดตั้งหน่วยรับเรื่องร้องเรียน ของเกษตรกรในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอาจจะพัฒนาไปเป็นนโยบายระดับชาติหรือการ จัดตั้งเครือข่ายเกษตรพันธะสัญญา ทั้งในระดับจังหวัดและระดับชาติ และอาจจะมีการพัฒนาไปเป็น สหกรณ์ หรือวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้เกิดระบบตลาดที่เป็นธรรมให้ทั้งกับผู้ผลิตและผู้บริโภค

